

Суворі школа

(Сто років з дня смерті Маркіяна Шашкевича)

Серед нечисленної епістолярної спадщини Маркіяна Шашкевича, що збереглася донині, особливо цікавий його лист до Мих. Козловського, датований осінню 1842 р. Його багато разів цитовано, щоб показати, що саме знав Шашкевич з тогочасної української літератури по той бік Збруча. Цікавіше, однак, не те, про що написаний лист, а як він написаний. От уступ про Гребінчину „Ластівку“:

„Ой, ластівка ж то, ластівка! такої ще ніхто зроду не бачив, бо не то іно, що гарно виспіває та щебече та так мов примовляє, а то ще і на зиму не ховається і все снується і все літає і все виспіває, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу, і здається тобі, що завжди весна“.

Це, власне, перифраза характеристики „Ластівки“ з Гребінчиної післямови до альманаху. І одразу впадає в око схожість не тільки тематична, а і стилістична. Добір слів виключно „наддніпрянський“, а сама манера безконечного „називання“ однорядних слів — усі оті та... та... та... і... і... і... накопичування синонімічних слів (горе, смуток, журба і т. д.) властиве не для творів самого Шашкевича, а для Гребінки і взагалі для всієї „школи“ Котляревського. Одне слово, маємо стилізацію чужого викладу і стилізацію, зроблену дуже тонко і вміло. Таке враження ще посилюється, коли прочитаємо подану поруч контрастну характеристику поезій А. Метлинського-Могилі: „...ступає вагою сановитий, сумний, казав бись, пристарий Могилі і заглядає не так, як ластівка, весело в віконце, а ступає під землю в могили, цілує давній порох, обчімає кості, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном по під небеса“. Як круто змінився словник, — бо це словник романтично-таємничої і загадково-розпачливої поезії Метлинського! І синтакса набрала поважності й розмірено-арочистого ритму, позбувшись тієї розмовно-емфатичної інтонації, що характеризувала попередній уступ.

Оця здатність наслідувати різні стилі, відтворювати їх — дуже типова для М. Шашкевича, і вона не випадкова. Для письменника, що стояв коло колиски новоутворюваної літературної мови на Галицькій Україні, що прокладав нові шляхи новонароджуваній літературі, ця здатність була особливо важлива. Бо вона давала змогу виробити справді гнучку й багату, пристосовану до різних стилів і жанрів мову, бо тільки вона творила передумови для дальшого розвитку і розквіту літератури, писаної народною мовою.

Не треба думати, що маємо тут справу з впливами. На аналізі творчості М. Шашкевича сліпа і безперспективна „впливобілія“ свого часу позначилася особливо згубно. Справа зовсім не у впливах. Можемо твердити, що піонер нової української літератури в Галичині був свідомим експериментатором. Високу даючи оцінку народній мові, він в усій своїй творчості працював над тим, щоб нахилити її до різних жанрів і стилів, щоб зробити її різноманітною й гнучкою, щоб виявити її многогранність і еластичність або надати їй цих рис. Лист до Козловського — тільки один з яскравих виявів цього. Але вся творчість Шашкевича — суцільний доказ саме такого підходу.

Хіба випадково, що він лишив більше перекладів, ніж оригінальних творів? Ні, бо саме на перекладах вироблялася гнучкість літературної мови і жанрове багатство літератури. І саме цим треба пояснити виняткову точність Шашкевичевих перекладів, точність, що часом доходить до перенесення чужих слів з оригіналу (будало — з серб. дурник — у сербських народних піснях, сідання — з чеськ. турнір у „Кральнодворському рукописі“ і багато іншого), а вже синтаксичні звороти і образність перекладач відтворює якнайточніше. Що це свідомий підхід, а не наслідок невправності або невмілості — в цьому переконує нас переклад „Замку Каньовського“ С. Гоциньського. Це переклад, зроблений дуже легко, дуже вільно, з багатьма відступами від оригіналу. І сам перекладач пояснює, чому це так: в цій поемі, на його думку, панує „дух руський“, і він ставив своїм завданням визволити цей дух з чужого вбрання і одягти його в „руські форми“. В інших же перекладах для нього головне — точність, відшукування в молодій і нерозвиненій ще мові засобів, адекватних оригіналові — чи це буде фольклорна простота сербської народної пісні, чи суворі карбованість войовничо-лицарського „Кральнодворського рукопису“, чи розпливчата м'якість поезій Фр. Карпінського, чи мудра і прозора простота євангельського тексту. Згадаймо переклади сучасників Шашкевича: Гребінка, перетворив „Полтаву“ Пушкіна на бурлеск, Шпигонський — на романтичну пісню, „Зимовий вечір“ Пушкіна під пером Боровиковського наблизився до української народної пісні... Згадаймо це, і ми зрозуміємо, якою свідомою і суворою школою були переклади Шашкевича. І ми зможемо тоді інакше поставитися навіть до тих незграбностей, яких чимало в цих перекладах. Спочатку національний діяч, прокладач шляхів розвитку національної мови, а вже потім поет — таким примушує себе бути в своїх перекладах Шашкевич.

Це стосується і до його оригінальних

творів. Небагато їх дійшло до нас, а яка різноманітність стилів і жанрів! Романтична новела („Олена“) і більш-менш витримана в традиціях схоластично-книжного класицизму ода („Голос Галичан“), наукова історична стаття („О Запорожцях і їх Січі“) і безпретенсійна лірична народна пісня („Вірна“), пристрасна патетика псалмів („Псалми Русланові“) і ніжність сентиментального романсу („Туга за милою“), гумор побутової сценки („Опихане, пане“) і політ романтичної фантазії („Побратимові“), медитативно-філософський сонет („Мисль піднебесну двигчи“) і стилізація історичної пісні („О Наливайку“) — і при цьому не треба забувати, яким молодим помер поет — отже, всі ці жанри і стилі співіснували майже одночасно.

Як можна пояснити таку різнобарвність, різноманітність? Очевидно, може бути два пояснення. Або поет не мав власного обличчя, мимоволі наслідував то один, то другий зразок, був імітатором, бо не міг піднятися до чогось монолітного і виразного свого. Або поет свідомо дбав не так про виявлення свого індивідуального стилю, свого власного поетичного обличчя, як експериментував, був своєрідним лабораторним дослідником, що невтомно працював над розвитком рідної мови і літератури, над розробленням їх багатства й гнучкості. Щоб вибрати одне з цих або, треба уважно проаналізувати творчість Шашкевича, треба придивитись, чи є щось спільне в усій цій різноманітності. Якщо таке спільне, що на шаровується на всі стилі й жанри, є, то це і будуть риси власного обличчя поетового, його індивідуальних нахилів, уподобань і настроїв, його неповторного свого. І тоді треба буде пристати на другу можливість. Коли ж таких рис нема, коли власного обличчя нема, то доведеться пристати на перший варіант і визнати, що він був тільки імітатор.

Чи мав же Шашкевич як поет своє власне обличчя? І коли мав, то яке воно було? Дослідники відповідають на це по-різному. Заперечував по суті таке обличчя О. Авдікович. За його тлумаченням сила Шашкевича — в наслідуванні народної пісні, в її переспівуванні — і тільки. Я. Ярема вбачав індивідуальність поета в вузькому суб'єктивному ліризмі. У М. Гнатюшак поет перетворився в активного і пристрасного трибуна, проповідника дії, активізму. У... та поставимо на цьому крапку. Досить взаємозаперечних визначень і характеристик. Очевидно, визначити індивідуальне обличчя поезії Шашкевича важко саме через ту різноманітність його творчості, яку ми констатували. Легко прийняти відтворюване за своє, не відмежувати одне від одного. Потрібно великого такту, обережності, стилістичного і поетичного відчуття, щоб пересіяти своє і чуже в поезії М. Шашкевича. Але глибока, уважна, вдумлива аналіза повинна бути влячною. Тут можемо кинути тільки натяки такої аналізи, тільки деякі поверхові спостереження.

Можна знайти в поезіях Шашкевича багато образів, місць сміливих і оригінальних.

О, як голос між горами,
Щастя розбилося! — („Розпука“)

Яке тонке і несподіване своєю ліричністю порівняння! Але вражає воно не так конкретністю образу, як своєю настроєвістю, відчутістю. І це типове взагалі для Шашкевича. Ось поет змальовує весняний пейзаж:

„Весною, як ліс розві'ється
І чистими птичок гукне голосами,
Дуброва, як дівка, в цвітті прибереться,

Юрій Нарбут

Відьма (Графіка)

Пчілка задзвонить лугами, полями,
Стадами весело заграє долина,
А в ріці рибонька аж носить водою...
(„Бандурист“)

Як усе загально! Нічого специфічного для якоїсь конкретної місцевості, навіть слів ужито тільки з родовим значенням, а не з видовим: ліс — який: сосновий, дубовий, березовий? птички — які птички? цвіття — які саме квітки? про які стада говориться? Яка річка? Які риби? І такі всі пейзажі Шашкевича. Візьміть „Над Бугом“ — такий конкретний заголовок, а за ним такий же загально-неозначений опис. Тільки в „Підлиссі“ можна знайти поодинокі конкретні деталі, але й тут фігурують загальні „ліси, гори, всяка (як це характеристично!) деревина“ і т. п.

А візьміть епітети Шашкевича? Чи в'яжуться вони з фольклором (вітер буйний, сонце ясне, чагарі густі, хмари чорні), чи мають книжне походження (вітер легкюкрилий, пил вічний, стріла шпарка, лях гордий), але вони майже ніколи не конкретизують уяви. Це або загальна, ідеальна риса предмету, або суб'єктивна оцінка його відповідно до настрою — і останнє чи не найчастіше: сумні гадки, милий гаразд, миленький лад, люта розпука. Як мало хто з поетів, полюбає Шашкевич абстрактну лексику — всілякі назви почуттів і настроїв. Сум, смуток, журба, туга, розпука, печаль, біда, недоля, радість, щастя — повторюються мало не в кожній поезії, варіюючися безконечно.

„Живе в печалі, Боже! коли б в радості
Вік тихо, весело йому прожити,
В гаразді, здоров'ю, в любій солодості
Цвітами щастя життя огортати“
(„Син любимому отцю“)

Скільки абстрактних понять! Який суб'єктивно-оціночний характер мають епітети! І коли з'являються хоч трохи конкретніші „цвіти“, то і вони використані в переносному, абстрагованому значенні.

Отже, вияв суб'єктивних настроїв — чи то тихої журби, чи тужного одчаю-розпуки, чи бадьорого заклик до боротьби (напр., „Слово до чителів руського язика“) — такою, мабуть, була б поезія М. Шашкевича, якби поет не поставив її свідомо на службу іншому завданню. Це був би голос тихий і скромний, лірика обмеженого діапазону, але кришталеві чистоті й прозорості, мрійлива й ніжна, зворушлива й проймаюча, то сумна, то сповнена бадьорості й закликів до майбутнього¹⁾.

Але не такий голос був потрібний у країні, що під гнітом тяжких обставин заснула, здавалося, мертвим сном. І не такий діапазон був потрібний, щоб відкрилися сучасникам можливості української мови, цього для Шашкевича й його доби живого й основного втілення української національної душі. І поет уперто й неполегливо починає працювати над своїм поетичним голосом, над основним знаряддям поезії і усїєї культури — мовою. І в цьому насамперед велич поета. Не тільки змістом, ідейним спрямуванням своїх творів, а і впертою працею над мовою, над збагаченням можливостей української літератури, тією суворою школою, в яку добровільно пішов поет і де він був одночасно і вчителем і учнем, заслужив він на ту пошану, що оточує його ім'я в серцях народних.

Через це став він пробудником Галицької землі, першим діячем національного відродження, основоположником нової української літератури в Галичині.

Разом, разом, хто сил має,
Гонить з Руси мряки тьмаві —

кликав він своїх сучасників і потомків, і сам усі ті сили, що мав, напруживши до широти небаченої, борючись з цими проклятими тьмавіми мряками. Уся поезія, уся діяльність Шашкевича — живий доказ того, як може велич духу нації переробити натуру, здавалося б, крихку й ніжку, загартувати її й зробити своїм потужним провісником і упертим ковалем.

Многобічністю своєї діяльності Шашкевич заклав справжні невмирущі підвалини відродження своєї нації. Він показав і відтворив ті „сукромі голоси“, що їх таїла в собі занедбана мова й закута душа українського народу. Хай не зміг (чи не встиг) він злити їх в одну величну синтезу, як це зробив, напр., Шевченко, але він був певний того, що — „сукромі голоси бринять по всій Русі...“, лиш їх скликати в одно, а стане піснь велика, довга, безконечна, що цілим світом загуде, що сильно розгримить славу перідніх і нинішніх літ всього народу“. („Старина“).

Правдиве було Маркіянове пророцтво, він знав, що воно здійсниться і полум'яно й саможертвовно працював для його здійснення.

Ю. Шевельов

¹⁾ Досить важко говорити про розвиток поезії Шашкевича, бо ми навіть не маємо докладного датування його творів. Проте, здається, можна твердити, що розвивалася вона, зберігаючи свою постійну емоційну забарвленість, до зближення з реальністю повсякденного життя, до більшої конкретності. Коли спочатку в нього зустрічаємо переважно опис настроїв через називання почуттів і прозору символіку емоційних висловлювань, то в таких поезіях, як „Безрідний“, „Бандурист“, „Побратимові“, поет часто малює настрої уже через опис конкретних дій і деталей у їх часовій або просторовій послідовності. Такий, напр., опис тужливого настрою бандуриста при вході до села:

... клонить волос сивий,
На грудь пісню словну — журиться, сумує,
Мовчки поступає, пісеньку не дзвонить,
З дітьми ся не бавить — чи лихо віщує!